

ALMANTAS SAMALAVIČIUS

Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Lietuva
Vilnius Gediminas Technical University, Lithuania

VIETOS FENOMENOLOGIJA: NUO ERDVĖS IKI VIETOS KONCEPCIJOS ARCHITEKTŪROJE

Phenomenology of Place: From Space to Place in Architecture

SUMMARY

The article deals with the inquiry into how the appearance of phenomenology of place was related to the feeling of some geographers that during the eighties of the last century a notion of place was not sufficiently examined despite its centrality to geography as a discipline. The work of Canadian geographers Yi-Fu Tuan and Edward Relph is reconsidered and their contribution to the essential shift in the understanding and explanation of place is discussed. The conceptualization of place provided by both geographers who adopted a phenomenological perspective is re-examined, especially their impact on research going beyond the limits of human geography. It is suggested that the ideological attitude of architectural modernism to the past prevented architectural discourse from discovering and embracing the category of place. Architectural discourse preferred the category of space, and this had serious consequences. However, the development of phenomenology of architecture has enabled the notion of place to gain currency in recent architectural and urban research.

SANTRAUKA

Straipsnyje aptariamas vietos fenomenologijos susiformavimas kaip aštuntojo dešimtmečio kai kurių geografo atsakas į vietos kategorijos apibrėžtumo stoką ar veikiau pasitenkinimą šia kategorija kaip „savaiame suprantamu“ dalyku. Išryškkinamas kanadiečių mokslininkų Yi-Fu Tuano ir Edwardo Relpho indėlis į vietos fenomenologijos susiklostymą geografinės mokslo ir poveikis tolesnei tarpdisciplininei vietos fenomenologijos plėtrai. Analizuojama, kokią poveikį fenomenologinę perspektyvą pasirinkusių geografo atliktas vietos conceptualizavimas padarė kitų disciplinų tyrimams, žvelgusiems į vietos ir architektūros sąsajas iš fenomenologijos pozicijų, ir kaip vietos kategorijai integruotis į architektūros diskursą kliudė ideologinės architektūrinio modernizmo nuostatos. Teigiama, kad vietos fenomenologijos perspektyvos raida ir poslinkiai conceptualizuojant vietos / erdvės sampratą suteikė nemenkų impulsų permąstyti architektūros ir vietos santykius tiek architektūros teorijoje, tiek urbanistiniame ir architektūriniame projektavime.

RAKTAŽODŽIAI: architektūros fenomenologija, vieta, erdvė, vietos fenomenologija, vietos patyrimas.

KEY WORDS: phenomenology of architecture, place, space, phenomenology of place, experience of place.

IVADAS

Ilgą laiką architektūros teorijoje nuo pat XX a. pradžios vienvaldiškai dominavo erdvės sąvoka, o žodis „vieta“ buvo atsidūręs akademinės lektūros paraštėse arba geriausiu atveju buvo laikomas savaime suprantamu ir ypatingo paaiškinimo nereikalaujančiu dalyku. Nebuvo bandoma konceptualiai skirti ar tikslinti erdvės ir vietos sampratas, kurios, nors ir būdamos kai kuriais atžvilgiais panašios bei tarpusavyje susijusios, toli gražu nėra tapačios. Vieta teoriniame diskurse geriausiu atveju buvo laikoma vienu iš galimų erdvės sinonimų ir buvo dažniau ir reguliariau minima tik geografų darbuose. Stiprių impulsų permąstyti šių svarbių kategorijų (ir koncepcijų) reikšmes suteikė pokyčiai geografijos mokslų diskurse, kuriame vietos sąvoka visuomet buvo viena esmingiausių ir kuri padėjo geografijai kaip mokslo disciplinai visuomet diferencijuotis iš kitų giminingų mokslinės žinijos sričių. Tačiau vietos sąvoka, nors ir esmingai svarbus disciplinos raktažodis, geografijos studijose neretai buvo suvokiama kaip savaime suprantama kategorija, tad nereikalaujanti ir nereikalinga jokios gilesnės refleksijos. Ilgainiui toks konceptualus neapibrėžtumas ėmė netenkinti kai kurių jaunesnės kartos geografų, kurie užsimojo susti-

rinti žmogaus geografijos diskursą vietos sampratą susiedami su žmogiškąja patirtimi ir kartu imdamiesi konceptualizavimo, kurį teikė filosofija, ypač ta jos dalis, kuri vadinama fenomenologija. Jaunesnių geografijos tyrinėtojų dėmesys ėmė krypti į žmogiškąją patirčių sferą, kadangi paaškinti, kaip kyla vietos apibrėžtumas, jų įsitikinimu, buvo įmanoma tik atskleidžiant jį per vietos netarpišką patyrimą (ar išgyvenimą). Praėjusio amžiaus septintajame ir aštuntajame dešimtmėčiais kanadietis geografas Yi-Fu Tuanas ėmė nagrinėti fizinės aplinkos ir jos apmąstymų santykį filosofijos traktatuose, o šie plačios aprėpties svarstymai pakinko jį iš naujo permąstyti geografijoje anuomet įprastą ir nusistovėjusią vietos sampratą ir pasiūlyti kokybiškai naują, fenomenologinę jos interpretaciją. Anot Tuano, „vieta yra prasmės centras, kuri sukuria patirtis. Vieta pažįstama ne tik akimis ir protu, bet pasyvesniais ir tiesioginiais patirties būdais, kurių neįmanoma objektyvizuoti. Gerai pažinti vietą reiškia ir suprasti ją abstrakčiai, ir pažinti ją taip, kaip vienas asmuo pažįsta kitą. Itin aukštame teoriniame lygmenyje vietos yra erdvinės sistemos taškai. Priešingame polyje jos yra stiprūs visceraliniai jausmai“ (Tuan 1975: 152).

NUO ERDVĖS IDĖJOS IKI VIETOS FENOMENOLOGIJOS

Tad nuo abstrakcijų apvalyta, sukonkretinta, žmogaus patirtimi grįsta ir kartu nuodugniau filosofiskai apibrėžta vietos sąvoka išsiskleidė ir tvirtiau geografijos diskursuose išsiskynio tik aštun-

tajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje, kai pasirodė žmogaus geografijos sritį tyrinėjančių autorių, pirmiausia Yi-Fu Tuano, Edwardo Relpho ir kai kurių kitų mokslininkų, veikalai. Iš Kanados į

JAV persikėlusio ir Viskonsino universitete vėliau akademinį darbą daug metų dirbusio profesoriaus Yi-Fu Tuano knygoje *Topofilija* (1974) bei *Erdvė ir vieta* (1977) buvo svarstoma, kokią įtaką žmogiškoji patirtis daro vietos suvokimui ir kaip formuojasi žmonių prierašumas prie tam tikrų konkrečių, su jų gyvenimo tėkme glaudžiai susijusių vietovaizdžių. *Topofilijos* autorius, nerasdamas nuodugnesnių vietos kaip patirties objekto ir sąlygos apmąstymų ir jų aprašymų to meto akademinį geografų darbuose, drąsiai peržengė savo disciplinos ribas pasitelkdamas tiek horizontalų, tiek vertikalų nagrinėjamos problemos pjūvį: antropologijos, literatūros ir psichologijos mokslų žinias, kurias derino su vizualiomis kraštovaizdžio studijomis bei Rytų ir Vakarų pasaulių kultūros istorija. Žmonėms būdingą prierašumą prie vietos (topofiliją) apibūdino kaip tvirtą žmonių ir gyvenamų ar lankomų vietovių emocinio pobūdžio ryšį, kuris atsiškleidžia dėl patirties, o ji savo ruožtu sudaro trijų dalykų – patyrimo, požiūrio ir vertės – samplaika (Tuan 1974: 4).

Yi-Fu Tuanas vėliau pabrėžė, kad nors erdvės ir vietos sąvokos neretai vartojamos pakaitomis kalbant apie tą patį fizinį reiškinį, šios sąvokos, nors ir susijusios, reiškia gana skirtingus (ir todėl skirtingus) dalykus. Mokslininkas aiškina:

Patirtyje erdvės prasmė dažnai susilieja su vieta. „Erdvė“ yra abstraktesnė nei „vieta“. Tai, kas iš pradžių mums yra nediferencijuota erdvė, ilgainiui tampa vieta po to, kai ją geriau pažįstame ir suteikiame jai vertę. Architektai kalba apie vietos erdvines savybes; jie lygiai taip pat sėkmingai gali kalbėti apie erdvės lokalias (vietines) savybes. „Erdvės“ ir „vietos“

idėjoms reikia viena kitos tam, kad galėtume jas apibrėžti. Iš vietos saugumo ir stabilumo įgyjame supratimą apie atvirumą, laisvę ir erdvės keliamą pavojų bei atvirkščiai. Be to, kai mąstome apie erdvę kaip kažką, kas leidžia judėti, tuomet vieta reiškia pauzę; kiekviena pauzė judėjime leidžia lokalumą transformuoti į vietą (Tuan (1977: 6).

Filosofas Edwardas S. Casey'us, kurio darbai padarė nemenką įtaką fenomenologinei vietos sampratai, taip pat pritarė tokiai diferenciacijai, nes erdvė visuomet abstraktus dalykas, nepasižymintis prasmėmis, o vieta – akivaizdžiai konkreti, apčiuopiama, suvokiama ir apmąstoma ir todėl susijusi su prasme (Casey 1996: 13–52).

Yi-Fu Yuanas itin akcentavo patirties vertę ir svarbą žmonių bei jų bendruomenių gyvenime, o šalia kitų dalykų, kaip nurodė knygos *Erdvė ir vieta* įžangoje, vienas esminių jį dominusių klausimų buvo toks: „kokia yra prigimties patirtis ir prigimtinė perspektyva?“ (Tuan 1977: 7). Norėdamas geriau perprasti ir paaiškinti erdvės ir vietos sampratų formavimąsi žmogaus sąmonėje, geografai grįžo prie mitologinių šaltinių, kurių tyrimas leido daryti išvadą, kad erdvės ir jos orientacijos supratimas būdingas daugeliui senųjų kultūrų. Daugelyje jų mitinės erdvės sampratos pasižymėjo skirtumais, tačiau tarp šių sampratų netrūko ir bendrumų, o vienas iš daugeliui kultūrų būdingų bendrų bruožų buvo požiūrio antropocentrizmas (Tuan 1977: 91). Tyrinėtojas pažymėjo, kad tiek didžiojoje Amerikos indėnų kultūroje, tiek kinų kultūroje žmogus buvo perkeltas į centrą erdvės, kuri driekėsi keturiomis pagrindinėmis kryptimis, o kiekviena jų

buvo siejama su tam tikra spalva ar gyvūnu (Tuan 1977: 93). Rytų ir Vakarų kultūros buvo grįstos skirtingomis erdvinėmis schemomis: vienoje (būdingoje pagoniškomis Vakarų kultūroms, taip pat ir krikščionybei) žmogaus kūnas buvo perteikiamas kaip mikrokosmosas, kitoje (daugiau būdingoje Rytų kultūroms) kosmosas driekiasi keturiomis kryptimis, o jo centre talpinamas žmogus. Anot Yi-Fu Tuano, mitinėje erdvėje

Mažumas atspindi didumą. Mažas būna suvokiamas visomis žmogaus juslėmis. Jo reikšmės, susijusios su nedidele teritorija, yra lengvai perprantamos ir suvokiamos. Architektūrinė erdvė – namas, šventykla ar miestas – yra mikrokosmosas, pasižymintis aiškumu, kurio trūksta gamtos savybėms. Architektūra tęsia žmonių pastangas įgyti supratimą kurdama apčiuopiamą pasaulį, kuris artikuliuoja tokias patirtis, kurios giliai jaučiamos ir kurias galima verbalizuoti tiek individualiai, tiek kolektyviai (Tuan 1977: 100).

Architektūrinės erdvės atsiradimą ir raidą jis siejo su supratimu, kuris išskiria

būstą statantį žmogų iš kitų gyvūnų, o žmogaus kuriama „dirbtinė aplinka, kaip ir kalba, turi galią apibrėžti ir tobulinti jo jautrumą“ (Tuan 1977: 107). Žmogaus sąmoningai sukurtas ir užbaigtas statinys virsta objektu, kuris pasižymi galia daryti poveikį tiems žmonėms, kurie jame gyvena, juo naudojasi ar kaip nors kitaip su juo susiduria. Šitai statinys arba architektūrinė erdvė tampa kultūros dalimi ugdydama žmogaus jautrumą ir supratingumą, susijusį su aplinkos suvokimu ir panaudojimu žmogiškiems tikslams. Šalia kitų dalykų dirbtinė aplinka „išryškina visuomeninius vaidmenis ir santykius. Žmonės geriau žino, kas yra ir kaip turėtų elgtis, kai jų aplinka nėra tik gamtinė žaliava, o yra žmogiškai suprojektuota“ (Tuan 1977: 102). Kitaip tariant, apmąstant vietos reikšmes buvo padaryta išvada, kad vietos fizinis pobūdis, kurį ji įgyja dėl urbanistinio ir architektūrinio projektavimo, yra tiesiogiai susijęs su asmens ir bendruomenės tapatumu ir savivoka.

VIETA IR JOS PATYRIMAS

Geografijos ir fenomenologijos ryšius sustiprino ir kitas, už Ji-Fu Tuaną kiek jaunesnis kanadiečių mokslininkas. Edwardo Relpho knyga *Vieta ir bevietišumas* (1976), parengta Toronto universitete apgintos ir vėliau esmingai papildytos bei koreguotos disertacijos pagrindu, kaip jos įvade paaiškino pats autorius, buvo grįsta labai aiškiai išdėstytu fenomenologiniu metodu (Relph 1976: 4–7). Knygos autorius savo svarstymą apie tai, kas yra ir kaip turėtų būti suprantama vieta, pradėjo nuo erdvės api-

brėžimo patikslinimo, paaiškindamas, kad erdvė nėra nei paprasčiausia tuštuma, nei juo labiau kokia nors vietų talpykla, o erdvę interpretavo kaip tokį vietos supratimą, kuris grįstas žmogiška jusline ir intelektine patirtimi. Kitaip tariant, norint suprasti vietą, būtina pasitelkti ir hermeneutiškai perprasti jos patyrimo ypatumus ir specifiką. Be to, jis pabrėžė, kad vieta ilgą laiką buvo laikoma, nors ir netiesiogiai, fenomenologiniu geografijos pagrindu (Relph 1976: 5), todėl vietos santykio su patirtimi ap-

tarimui reikėjo išsamaus svarstymo. Patirtį jis siejo pirmučiausia su kūno potyriais erdvėje išskirdamas pragmatinę, percepcinę ir egzistencinę erdvę. Tačiau erdvė jo koncepcijoje buvo aiškinama ir kitais požiūriais – akcentuojant tokias mentalines kategorijas kaip planavimo erdvė, kognityvinė erdvė ir abstrakti erdvė. Tačiau visos šios kategorijos ir suvokimo būdai vienas kitam nė kiek neprieštarauja, o atvirkščiai – vieni kitus papildo, tad galiausiai susilieja į žmogiškos patirties visumą, kur vienas aspektas įtvirtina ir stimuliuoja kitą. Geografas atkreipė dėmesį į paradoksalų dalyką: nors žmonės gyvena aplinkoje, kuri patiriama ir suvokiama kaip akivaizdžiai skirtingų bruožų vietos, tačiau vietų sandaros ir jų patyrimo supratimas yra nepaprastai ribotas. Todėl tęsdamas ir gerokai praplėsdamas fenomenologinei žiūrai artimesnių geografo tyrimus, Relphas užsibrėžė tikslą išsamiai išanalizuoti vietą kaip geografinį reiškinį, susijusį su kasdiene žmonių patirtimi nesimindamas sukonstruoti nei naujos teorijos, nei kokių nors teorinių modelių. Tačiau nepaisant santūraus savo tyrimo tikslų ir uždavinių apibrėžimo, mokslininkas padarė nemenką poveikį tolesnei vietos interpretacijai ne tik geografijos, bet ir kitose, su gyvenamąja aplinka susijusiose disciplinose praplėsdamas fenomenologinį požiūrį į vietą ir išsiaiškindamas, kaip konkrečių vietų patyrimas geba kurti prasmes ir savo ruožtu daro įtaką aplinkinio pasaulio gilesniam suvokimui. Relpho tyrime tarp kitų dalykų buvo atskleistas reikšmingas pokytis, įvykęs moderniojoje epochoje: anksčiau, netgi renesanso laikotarpiu urbanistinio plana-

vimo erdvė buvo glaudžiai siejama su architektūrine erdve, tačiau vėliau jos buvo negailestingai atskirtos. Naujų laikų planuotojai pastatus ėmė suvokti kaip savarankiškus, izoliuotus, su aplinka nesusijusius objektus, todėl miestų planavimo ir projektavimo praktikoje nustota paisyti šių sąsajų, kadangi „erdvė suprantama kaip tuščia, nediferencijuota ir objektyviai manipuluojama priklausomai nuo to, kokių efektyvumo, ekonomikos ar planuotojų ir plėtotųjų užgaidų paisoma“ (Relph: 1976: 23). Be to, geografas nurodė tris svarbius vietos komponentus: jos fizinę aplinką, su ja siejamą veiklą ir jos reikšmes, pridurdamas, kad nors reikšmių suvokimą sunkiau perprasti nei pirmuosius du, vietos reikšmė yra turbūt didžiausios svarbos dalykas.

Išskyręs ir išsamiai aptaręs skirtingas erdvės suvokimo formas ir jų poveikį, geografas tvirtino, kad viena vertus, vieta nėra joks su diferenciacija nesusijęs patirties reiškinys. Veikiau atvirkščiai – vietos patyrimas sudaro galimybes vietas aiškiau skirti ir suvokti jų ypatumus, o šis suvokimas „reikšmingai praplečia žmogišką patirtį ir intencijas“ (Relph 1976: 26). Žmonių gebėjimas skirti vietas yra tiesiogiai susijęs ir su jų patirtimi bei suvokimo galiomis, o konkrečių vietų prasmės gimsta iš šio patyrimo ir suvokimo procesų, kurias, anot Relpho, galima vadinti „egzistencinėmis ir percepcinėmis (suvokiamomis) vietomis“. Šią išvadą jis padarė pakartodamas heidegeriškąją išvalgą, kad „Erdvės atsiranda iš vietų, o ne iš „erdvės“ (Relph 1976: 28), pabrėždamas jų fiziškumą ir patiriamumą juslėmis ir tik iš jų kylantį abstrahavimą. Be to, savo veikale geografas

aiškiai išskyrė ir du svarbius vietos ypatumus – jos „vidujiškumą ir „išoriškumą“ (Relph 1976: 49–55). Patirties svarbą vietos supratimui akcentavo ir prancūzų mąstytojas Michelis de Certeau, pagarsėjęs kasdienybės tyrimais. Kaip ir abu kanadiečių geografi, de Certeau skyrė vietos ir erdvė sampratą, o praktikuojamą vietą interpretavo kaip erdvę, kurią patiria (išgyvena) joje besilankantys asmenys (de Certeau 2002: 72–87).

Tačiau nors vietos fenomenologijos tyrimai atskleidė moderniojoje epochoje įvykusį drastišką ir nemenkų pasekmių turėjusį pokytį erdvės ir vietos suvokimo ir interpretacijos procesuose, išryškino jų priešastis ir pasiūlė požiūrį, nesunkiai perkeliama iš geografijos į miestokūros sritį, anuomet dominavusi urbanistikos ir architektūros teorija nebuvo linkusi perimti suvokimo būdo, kurį atskleidė ir išryškino vietos fenomenologija. Mąstymo inercija ir disciplininis uždaramas tuo metu pasirodė esantys stipresni už atsinaujinimo troškimą ir galimų pokyčių mentalinę ar juo labiau praktinę perspektyvą. Nors tiek Relpho, tiek Tuano koncepcijos buvo ne kartą kritiškai aptarinėjamos, tikslinamos ir koreguojamos, abiejų mokslininkų pasirinktas vietos conceptualizavimo būdas padarė didžiulę įtaką tolesniems vietų ir ypač jų prasmų tyrimams, neretu atveju turėdamas daug bendrą su sociologijoje pasiūlyta vietų tyrimo analitine darbotarke (Gustafson 2001: 14). Kita vertus, kai kurie vėlesni tyrėjai laikė Relpho vietos sampratą pernelyg romantizuota ir tikino, kad vietos prasmė atsiskleidžia per vietos pojūtį, kuris susijęs ir su „galios kontekstu“ (Creswell 2004: 12), be to, vietoms sutei-

kiamos prasmės priklauso nuo asmens priklausomybės atitinkamai kultūrai ir pozicijos joje (Dentzau 2014: 165–171).

Pastaraisiais dešimtmečiais šioje srityje įvyko nemenki poslinkiai. Viena vertus, vietos fenomenologijos tyrimai peržengė atskirų disciplinų ribas ir tapo tarpdisciplininių tyrimų erdve, kurioje sąveikauja filosofijos, geografijos, religijotyros, architektūros ir miestokūros diskursai. Kita vertus, plečiasi ir vietos sampratų horizontas: apie vietą kalbama ne tik ir ne tiek nostalgiskomis ar romantiškais kategorijomis, kaip apie „prarastą rojų“ (prie kurio destrukcijos, suprantama, smarkiai prisidėjo tiek XIX a. industrializacijos ir urbanizacijos procesai, tiek XX a. modernistinis planavimas ir projektavimas), bet ir apie tokius vis dažnesniais tyrimo objektais tampančius reiškinius, kaip sakralinės ir dvasinės erdvės (Barrie 2010; Barrie, Bermudez and Tabb 2015), kurių tyrimai teikia prasmingų išvalgų architektūriniam ir urbanistiniam projektavimui. Per tą laiką nusistovėjo ir fenomenologinė vietos samprata, leidžianti kai kuriems autoriams ją apibrėžti „kaip bet kokį aplinkos lokusą, kuris erdvės ir laiko požiūriu sutelkia žmonių patirtį, veiksmus ir prasmę“ (Seamon 2017: 248). Tačiau, kaip taikliai pažymi Irene J. Klaver, vietų negalima visiškai tiksliai ar nepriekaištingai apibūdinti, kadangi jos „turi korėtas ribas, yra atviros, pažeidžiamos, jos nuolat kinta – visuomet yra srauto ar tėkmės būklės“ (Klaver 2017: 209).

Vertėtų pridurti, kad vieta kaip tarpdisciplininių refleksijų objektas neretai atsiduria ne tik fenomenologinių tyrimų lauke, bet ir kitapus jų. Pavyzdžiui, vie-

tos tyrimams reikšmingas istoriko Simono Schamos veikalas *Kraštovaizdis ir atmintis* gali būti siejamas tiek su istorijos, architektūrinio kraštovaizdžio, tiek ir atminties studijomis, tačiau autoriaus požiūris į nagrinėjamą reiškinį nėra grynai fenomenologinis (Schama 1995). Fenomenologinės žiūros orbitai kai kuriais aspektais artimas anglų religijotyryninko Philipo Sheldrake'o mąstymas taip pat labiau paveiktas daugiau tarpdisciplininių (istorijos, religijotyros, teologijos ir kt.) įtakų nei patyręs tiesioginį filosofijos ir/ar fenomenologijos poveikį. Nagrinėdamas sakralinius erdvės ir vietos aspektus bei tai, kokią įtaką jie daro asmens tapatumo formavimuisi, Sheldrake'as pabrėžia, kad jo įsitikinimu, kraštovaizdžio, o kartu ir konkrečios vietos galia kyla ne tiek iš topografijos ar transcendencijos (vietos dvasios), kiek iš jų istorijos ir kultūros (Sheldrake 2001:

14–15). Anne Buttimer taip pat atkreipia dėmesį, kad vietos sakralumo suvokimui koją neretai pakiša vakarietiška dichotomija, griežtai skirianti gamtą ir kultūrą, žinojimą ir būtį ir pan., o šis mąstymas binarinėmis opozicijomis užkerta kelią visapusiškai suvokti įvairius „išgyventos realybės aspektus“ (Buttimer 2017: 59). Kita vertus, filosofinį fenomenologinį požiūrį į vietą kaip itin sudėtingą, kompleksišką, daugiasluoksnį ir įvairialypį reiškinį, neatsiejamą nuo individo jausnių ir intelektualinių patirčių spektrą reprezentuoja filosofų Edwardo S. Casey'as ir Jeffo Malpaso veikalai, kuriuose ryškėja vietos ir atminties, kūniškos ir dvasinės patirties, vietos sąsajų ir poveikio žmogaus tapatumui klausimai. Fenomenologijai artimi architektūrologai pastaruoju metu iš esmės plečia vietos kaip dvasinės patirties ir/ar jų galimybes teikiančio reiškinio aspektų tyrimą.

ARCHITEKTŪRA, *GENIUS LOCI* IR VIETOS FENOMENOLOGIJA

Nėra jokios architektūros, kuri nebūtų įsikūnijusi ar įsišaknijusi konkrečioje vietoje. Bevieta architektūra egzistuoja tik urbanistinėse utopijose ar distopijose. Netgi vietoms iš principo mažai jautrūs modernistiniai statiniai galiausiai atsidurdavo erdvėje, kuri, kad ir sudėtinga, yra suvokiama kaip tam tikra, savo specifines, neretai unikalias savybes (topografiją, užstatymą, istoriją, atmintį, kultūrinio paveldo liekanas, etc.) turinti vieta. Architektūros fenomenologas Alberto Perez-Gomez atsigrėžia į jau chrestomatiniu tapusį Christiano Norberg-Schulzo veikalą, pripažindamas jo reikšmę ir poveikį architektūrologijos savivo-

kai, tačiau tuo pačiu metu išvelgdamas ir tam tikrą šios interpretacijos rizikumą bei galbūt pavojingumą. Pasak Perez-Gomez: „*Genius loci*“ ėmė reikšti tinkamą konteksto identifikavimą ir atspirties tašką prasmingoms šiuolaikinėms projektavimo praktikoms. Kaip ši vietos dvasia įgyjama? Ar tai ateiviui hermetiškos tradicijos įsikūnijimas? Ar ji objektyvi kaip paveikslas? Ar turime pakeisti savo supratimą ir suvokimo supratimą, kad ją „perprastume“? Ar galbūt ji paprasčiausiai akivaizdi, perregima savo atvaizduose kaip, regis, implikuoja *Genius loci* fotografijos?“ (Perez-Gomez 2016a: 128). Jo nuomone, nėra joks atsi-

tiktinumas, kad remiantis šia projekta-
vimo nuostata, Naujajame Orleane ar-
chitekto Charleso Moore'o sukurta ita-
liška aikštė baigėsi nesėkme ir gali būti
suvokiama geriausiu atveju tik kaip
kultūrinis pastišas. Tačiau nederėtų iš-
leisti iš akių aplinkybės, kad minėtas
projektas buvo įgyvendintas anuomet
architektūroje populiaraus eklektikos,
citavimo ir kartojimo strategijas išpaži-
nusio postmodernizmo dvasioje, o šioji
architektūros stiliatika, kaip gerai žino-
ma, buvo grįsta eklektika, skoliniais,
kultūros elementų beatodairišku perkė-
limu į kitus kontekstus, ir daugeliu kitų
dalykų, kurie gana greitai išsisėmė. Jei
šis konkretus vietos sukūrimo projektas
baigėsi nesėkme, tai veikiau ne dėl „vie-
tos dvasios“ koncepcijos jo įgyvendini-
mui įtakos, o dėl skuboto sekimo post-
moderniosios estetikos nuostatomis.
Galėtume teigti netgi priešingai: nepai-
sant išoriškos nostalgijos, Charleso Mo-
ore'o postmoderniais principais grįsta ir
suprojektuota itališka aikštė turi mažai
ką bendra su Norberg-Schulzo *genius
loci* koncepcija (nors galbūt postmoder-
nisis diskursas ir mėgino siekti tokių
sąsajų), nes tai yra tam tikrų europinės
klasikinės kultūros elementų perkėlimas
į visiškai kitą kultūros kontekstą, kalbant
ne tik istorijos, bet ir geografijos katego-
rijomis. Norberg-Schulzas savo veikale
juk neteigė, kad vietos dvasią įmanoma
naudoti kaip kokį nors iš vienos vietos į
kitą be jokių problemų perkeliama modernistinės architektūros/urbanistikos
modelį, pritaikomą bet kurioje vietoje,
bet kuriuo (moderniuoju) laiku ir/ar bet
kurioje situacijoje. Jo argumentai buvo
kitokie: jis tvirtino, kad yra nemažai is-

torinių miestų (pavyzdžiui, tokių kaip
Praha), gebėjusių išsaugoti per daugelį
šimtmečių susiklosčiusią savo vietos
dvasią, kurią atspindi subtilus topogra-
fijos ir reljefo paisymas, kuris susijęs su
istoriškai susiklosčiusia urbanistine są-
ranga, masteliu ir daugeliu kitų dalykų
(Samalavičius 2013: 118–126).

Neturėtume pamiršti, kad garsioji *ge-
nius loci* koncepcija atsirado tuo metu, kai
hegemoniškas modernistinis diskursas iš
esmės buvo dar sunkiai pajudinamas,
nors 1972-ais metais įvykdytą Pruitt-Igoe
modernistinių gyvenamųjų kvartalų su-
griovimą architektūros istorikai kiek vė-
liau pasirinko simboliška data, ženkli-
nančia modernizmo pabaigą. Pridurki-
me, kad šis ambivalentiškų pasekmių
turėjęs urbanistikos ir architektūros dis-
kursas nuo pats savo atsiradimo pradžios
įsivaizdavo, kad tam tikrus pastatų mo-
delius galima kopijuoti, klonuoti, patal-
pinti bet kurioje dabartinio laiko vietoje,
per daug nesigilinant į jos istoriją ir kul-
tūros paveldą. Netgi atvirksčiai, buvo
programiškai akinama tą paveldą igno-
ruoti ir atmesti, kuriant su laiku ir erdve
iš esmės nesusijusį „universalų“ urbanis-
tinį ir architektūros kontekstą. Tokią
nuostata suabejojęs norvegų architektū-
rologas Christianas Norberg-Schulzas
šiai intelektualinei programai priešpasta-
tė *genius loci* koncepciją, kuri akivaizdus
bandymas įveikti spėjusią įsisenėti dirb-
tinės aplinkos kūrimo paradigmą.

Kiek keistoka, kad pagundai nuver-
tinti „vietos dvasios“ koncepciją bei jos
pritaikomumą šiuolaikinių urbanistinių
vietų analizei ir atsakingam, jautriam
atnaujinimui pasiduoda net toks subtilus
ir gilus architektūros interpretatorius

kaip Perez-Gomezas, kuris mano, kad įsisavinus vietai jautrią architektūros kalbą, kuria kartu su geresniu teorijos ir interpretacijos vaidmens supratimu, kūrejo gebėjimais ir kitais dalykais architektas/architektė gebės perprasti kultūrą, kurioje projektuojama, ir pasiekti priimtinesnį ir tobulesnį rezultatą (Perez-Gomez 2016a: 132). Pasak Perez-Gomezo, „Kalba yra vaizduotės substancija ir esminė sąlyga bendro pagrindo konstravimui. Kalba yra *phronesis* arba apdairumas, praktinės Aristotelio filosofijos pagrindas, pagrindas kultūros, kuri yra pagrindas tikrai reikšmingų žmogiškų tiesų, įskaitant gėrį ir grožį.“ (Perez-Gomez 2016a: 132). Tačiau sutikdami su ištiesų skvarbia architektūros filosofo įžvalga, vargu ar turėtume pagrindo jos pagalba esmingai paneigti ar nuvertinti Christiano Norberg-Schulzo *genius loci* (arba vietos dvasios) koncepciją. Tiesą pasakius, tokių intencijų nuvainikuoti savo pirmtako nemenką įtaką padariusią teoriją vargu ar turi ir pats Alberto Perez-Gomezas, kuris, kaip ir jo pirmtakas, plėtoja reikšmingą ir savitą architektūros fenomenologijos kryptį, kaskart pajvirindamas ją naujais rakursais, o pastaruju metu Leo Spitzerio lingvistinės

Stimmung koncepcijos permąstymu ir pritaikymu architektūros fenomenologijai (Perez-Gomez 2016). Problema veikiausiai ta, kad sudėtingame (ir labai neromantiškame) šiandieniniame kontekste bandoma ieškoti kitokios diskursyvos kalbos, kuri galėtų papildyti ir pakoreguoti reikšmingą ir prasmingą architektūros sąsają su konkrečiomis vietomis koncepciją. Akivaizdu, kad architektūros filosofui fenomenologui, išplėtojusiam architektūros kaip prasmingos aplinkos bei atmosferą kuriančios medijos koncepciją, yra nepriimtinas siekis dabartinės architektūros ir miestokūros atsinaujinimą sieti su Norberg-Schulzo *genius loci* darbotvarke. Ji architektūros filosofui atrodo pernelyg susijusi su esencialistiniu požiūriu, o taip pat pastovių vizualinių elementų bei viso vizualinio aspekto sureikšminimu, kuris esą buvo būdingas didelę įtaką architektūros ir urbanistikos diskursui padariusiai fenomenologinei Norberg-Schulzo koncepcijai. Kita vertus, paties Alberto Perez-Gomezo fenomenologinis požiūris į architektūrą yra ne mažiau nei jo pirmtako koncepcija prisidėjęs prie viltingų pokyčių miesto ir architektūros bei vietos kūrimo prasmės supratime.

VIETOJE IŠVADŲ

Baigiant šį svarstymą galima padaryti keletą išvadų. Viena vertus, fenomenologinę perspektyvą pasirinkusių geografo darbais ne tik padėjo esmingai pagrįsti ir įtvirtinti vietos fenomenologiją, kurios srityje šiuo metu darbuojasi tiek filosofai, tiek architektūrologai. Geografijos disciplinoje tvirčiau išsisknijusi vietos

fenomenologija padarė poveikį ir architektūros diskursui ir kitoms disciplinoms, o vietos sampratų interpretacinis laukas reikšmingai prasipletė. Geografo Yi-Fu Tuano ir Edwardo Relpho pradėta ir reikšmingai išplėtotą vietos fenomenologinę konceptualizaciją architektūros diskursui padėjo atsikratyti ilgalaikio erdvės

dominavimo ir perimti fenomenologinę vietos ir erdvės skirtumų interpretaciją su daugeliu iš to išplaukiančių pasekmių. Fenomenologinio pobūdžio tyrimų paskatintas gebėjimas skirti konkrečią (tad ir konkrečių jai skirtų architektūros bei urbanistinio projektavimo sprendimų reikalaujančią) vietą nuo abstrakčios erdvės buvo itin svarbus žingsnis, padėjęs ir toliau padedantis architektūros diskursui išsivaduoti iš ribotų modernizmo ideologijos ir ja grįstos estetikos prielaidų,

kurios nemaža dalimi yra atsakingos už tai, kad praėjusio amžiaus miestai ir architektūra turėjo itin menkas sąsajas su vietos išskirtinumu, prasmingumu ir kitų aspektų supratimu ir jų pojūčiu. Pastaruoju metu išsiplėtojusi architektūros fenomenologija sugebėjo sėkmingai integruoti vietos koncepciją, pasiūlyti naujus jos interpretavimo būdus ir tuo pačiu prisidėjo prie žmogiškesnės, jautriau projektuojamos aplinkos atsiradimo šiuolaikiniuose miestuose.

Literatūra

- Barrie, Thomas. 2010. *The Sacred In-Between: The Mediating Roles of Architecture*. London and New York: Routledge.
- Barrie, Thomas; Julio Bermudez and Phillip Tabb. Eds. 2015. *Architecture, Culture and Spirituality*. London and New York: Routledge.
- Buttimer, Anne. 2017. "Nature, Place and the sacred." In: Janet Donohoe. Ed. *Places and Phenomenology*. London and New York: Rowman and Littlefield.
- Casey, Edward. 1996. "How to Get from Space to Place in a Fairly Short Stretch of Time: Phenomenological Prolegomena", In Steven Feld and Keith H. Basso, Eds., *Senses of Place*. Santa Fe: School of American Research Press.
- Creswell, Tim (2004). *Place: A Short Introduction*. Oxford: Blackwell.
- De Certeau, Michel. 2002. "Spatial Stories", In: Ballantyne, Andrew, Editor. *What is Architecture?* London: Routledge.
- Dentzau, M.W. 2014. "The Value of Place", *Cultural Studies of Science Education*, 9 (1).
- Gustafson, Per. 2001. "Meanings of Place: Everyday Experience and Theoretical Conceptualizations, *Journal of Environmental Psychology*, 21.
- Klaver, Irene J. 2017. "Indeterminacy in Place". In: Janet Donohoe. Ed. *Place and Phenomenology*. London and New York: Rowman and Littlefield.
- Perez-Gomez, Alberto. 2016a. *Timely Meditations. Selected Essays on Architecture*. Volume 2. Rectangle International.
- Relph, Edward. 1976. *Place and Placelessness*. London: Pion.
- Samalavičius, Almantas. 2013. Miestas ir protas: urbanistinės refleksijos XX a. Vakaruose. Vilnius: Technika.
- Schama, Simon. 1995. *Landscape and Memory*. London: HarperCollins.
- Sheldrake, Philip. 2001. *Spaces for the Sacred*. Baltimore; The Johns Hopkins University Press
- Tuan, Yi-Fu. 1975. "Place: An Experiential Perspective", *The Geographical Review*, 65 (April).
- Tuan, Yi-Fu. 1974. *Topophilia: A Study of Environmental Properties, Attitudes and Values*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Tuan, Yi-Fu. 1977. *Space and Place: The Perspective of Experience*. Minneapolis: University of Minnesota Press.